

Avni Ali'nin *Talaktan Sonra* Adlı Romanında Kadın ve Aile Algısı* Perceptions of Women and the Family in Avni Ali's Novel *Talaktan Sonra*

Ümran PEKŞEN^a

^aYL Öğr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye,
235240105@aybu.edu.tr – Orcid: 0000-0001-9987-0548.

Grad. Stud, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature,
Ankara/Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü

İnceleme Makalesi

Anahtar Kelimeler

Talaktan Sonra, Avni Ali, modernleşme, kadın, aile.

Geliş Tarihi: 03.04.2026

Kabul Tarihi: 20.06.2026

ARTICLE INFO

Article Type

Review Article

Keywords

Talaktan Sonra, Avni Ali, modernisation, women, family.

Received: 03.04.2026

Accepted: 20.06.2026

Atıf / Citation

Pekşen, Ü. (2026). Avni ali'nin talaktan sonra adlı romanında kadın ve aile algısı, *TÜRKDED Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12, 82-98.

Öz

Modernleşme özellikle toplumsal hayatı derinden etkileyen güçlü bir olgudur. Toplumsal yapıyı oluşturan sosyal kurumlar modernleşme ile birlikte bir kırılma yaşamıştır. Bu kırılmalardan biri kadının ve ailenin konumunda gerçekleşmiştir. Modernleşme çabalarıyla birlikte tartışılmaya başlanan kadın hakları İkinci Meşrutiyet döneminde hız kazanmış ve kadının konumunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan gelişmeler beraberinde kadın ve aile algısını da değiştirmiştir. Toplumda yaşanan modernleşme krizi sosyal meselelere odaklanan yazarların edebî eserlerine de yansımaktadır. Dönemin yazarları modernleşme çabalarının sosyal hayata özellikle kadının ve ailenin konumuna nasıl yansıdığını eserlerinde ele almıştır. Bu çalışmanın amacı dönemin unutulmuş yazarlarından biri olan Avni Ali'nin 1918'de kaleme aldığı (bilinen tek eseri) *Talaktan Sonra* adlı romanını kadın ve aile anlayışı bağlamında incelemektir. Roman bir çiftin boşanma kararı sonrası mektuplar vasıtasıyla yapmış oldukları evlilik ve boşanma gerekçeleri üzerine tartışmalarını içerir. *Evlilik* ve *boşanma* doğrudan kadının ve ailenin toplumdaki yerine işaret eden kavramlardır. Bu çalışmada hedeflenen unutulmuş bir yazarı ve eseri gün yüzüne çıkarmak ve modernleşme sürecinde kadın ve aile algısının esere nasıl yansıdığını incelemektir.

Abstract

Modernisation is a powerful phenomenon that has profoundly affected social life in particular. The social institutions that form the social structure have undergone a rupture alongside modernisation. One such rupture has occurred in the status of women and the family. Women's rights, which began to be discussed alongside modernisation efforts, gained momentum during the Second Constitutional Era, and significant developments took place in the status of women. These developments have also altered perceptions of women and the family. The crisis of modernisation experienced by society is also reflected in the literary works of writers who focused on social issues. Writers of the period addressed in their works how the efforts towards modernisation were reflected in social life, particularly in the status of women and the family. The aim of this study is to examine the novel *Talaktan Sonra* (his only known work), written in 1918 by Avni Ali, one of the period's forgotten writers, within the context of perceptions of women and the family. The novel contains the discussions between a couple regarding the reasons for their marriage and divorce, conducted via letters following their decision to divorce. *Marriage* and *divorce* are concepts that directly point to the place of women and the family in society. The aim of this study is to bring a forgotten writer and his work to light and to examine how perceptions of women and the family during the modernisation process are reflected in the work.

* Bu çalışma Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Sezaver ÇAPÇI SİPAHİ danışmanlığında hazırlanan "Mütareke Dönemi Romanlarında Aile (1912-1922)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Aile insanın ilk sosyal çevresi, toplumun en temel sosyal kurumudur. Parsons toplumsal kurumları birer canlı organizma bir sistem olarak toplum düşüncesinin merkezinde konumlandırır (Marshall, 2009, s. 438). Canlı bir organizma olarak tüm kurumlar toplumda meydana gelen değişimlere duyarlıdır. Başta aile olmak üzere toplumun kültürel yapısının oluşumunda etkili olan; inanç sistemi, yönetim biçimleri, eğitim, sınıfsal ilişkiler ve üretim şekli gibi pek çok etkenden söz edilebilir. Tarihi sürece bakıldığında ise toplumu köklü bir değişime uğratan kırılma noktalarından birinin *modernleşme* olduğu görülmektedir. Modernleşme, erken sanayileşen toplumlarda insan yaşamını farklı alanlara ayıran ve düzenleyen güçlü bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bu modernlik algısına sahip toplumlarda aile yaşamı biyolojik ve manevi ihtiyaçların alanı olarak sınırlanmakta ve genellikle kadının alanı olarak algılanmaktadır. Ayrıca çıkar, çatışma, güç gibi daha maddi ve eril bir alan olarak nitelendirilen toplumsal yaşamdan koparılmaktadır. (Sancar, 2014).

Modern kavramına bakıldığında genellikle *içeriği sürekli değişen ama eski olandan yeni olana geçildiğini, yeni olanın geçerli olduğunu* (Demirhan, 1992, s. 12) ifade eden bir anlam taşıdığı görülür. Toplumsal yaşamın aile, eğitim, ekonomi gibi çeşitli bölümlerinde giderek artan farklılaşmayı da ifade ettiği söylenebilir. Modernlik özünde bireysel özgürlük anlayışını ve akılcı düşünceyi (rasyonalite) taşıyan bir olgu olmasıyla pozitif bir değer olarak algılanmaktadır. Fakat modernliğin batıda ortaya çıkış şekli ile yirminci yüzyılda dünyaya yayılma şekli arasında bir fark vardır. Batı'da modernleşme bilimsel akıl ve tekniğin bir ürünü olarak tamamen içten gelen bir hareket olarak algılanmaktadır. Fakat yirminci yüzyılda bir dünya kültürü olarak gelişen modernleşme dıştan gelen bir başka deyişle dayatılan bir olguya dönüşür (Touraine, 2002). Marshall Berman "Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor" adlı eserinde modernliğin tanımını yaparken *bölünmüşlüğün birliği* ifadesini kullanır. "Modern olmak Marx'ın deyişiyle 'katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği' bir evrenin parçası olmaktır." (Berman, 2013, s. 27). Sanayileşmeden kaynaklı olarak modern toplumlarda meydana gelen değişimleri açıklama girişiminde bulunanlardan Karl Marx modern zamanlarda meydana gelen toplumsal değişimlerin sebebi kapitalizmdir ve bu da temelde sınıf çatışmalarına dayanır der. Marx'a göre "Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir." (Marx ve Engels, 2018, s. 52). Sınıf çatışması en yalın hâliyle bir güçlü-zayıf ilişkisi olarak düşünülebilir. Bu bağlamda modernleşmenin batının diğer milletler karşısındaki teknik üstünlüğünün bir ifadesi olduğu söylenebilir.

Geleneksel toplumların modern toplumlara dönüşümünü inceleyen Durkheim'in modernliğe dair görüşleri Berman'ın tanımına oldukça yakın bir çizgidedir. Berman'ın *bölünmüşlüğün birliği* olarak ifade ettiği modernlik Durkheim'de anomi kavramıyla açıklanır: "Anomi, modern dünyanın değişim kültürü ile ortaya çıkan toplumsal bir patolojidir. Din tarafından sağlanan geleneksel ahlak kontrolleri ve standartları modern değişim kültürü tarafından yıkılmıştır..." (Doğan, 2000, s. 48).

Modernleşme yalnızca yenileşme anlamına gelmez aynı zamanda farklılaşmayı da içerir. Bu farklılaşma toplumda kültürden kopuşun meydana getirdiği bir bölünmenin ifadesidir. Farklılaşma bir bakıma Berger'in de işaret ettiği yabancılaşmaya yaklaşıp. Berger'in deyimiyle Batı dünyasındaki teknik gelişimi (Teknolojik Medeniyetleri) ifade eden modernleşme geleneksel

toplumun kurumlarını yıkarak yerine yeni kurumlar oluşturmuş ve bunlar vasıtasıyla egemen kültür hâline gelmiştir (Berger, 1985).

Toplum üzerinde güçlü bir dönüştürücü etkisi olan modernliğin etki alanlarının neresi olması gerektiği sorusuna Ziya Gökalp'ın *hars(kültür)* ve *medeniyet* ayrımı ile cevap verilebilir. Modernleşme krizi batı medeniyetinin etkilediği toplumun kültürünü de dönüştürmesidir. Ziya Gökalp'ın görüşü Batı'dan yalnızca medeniyetin alınması ve millî kimliği ifade eden kültüre dokunulmaması yönündedir. Çağdaş medeniyet topluluğu içinde ortak bir yaşam sürmekle insan ait olduğu toplumun kendine has yaşam tarzına yahut da milletin ve ümmetinin taşıdığı kültürel dayanışmalara aykırı davranmış olmaz. Bu sebeple hars ve medeniyet arasındaki çatışmadan sakınmak gerekir. Gökalp çağdaşlaşma düşüncesi içinde medeniyetin akıl ve ilmiyle yoğrulmuş Türklerin Türk-İslam kültürü oluşturması gerektiğini düşünmektedir. (Gökalp, 2021, ss. 32-34). Özetlemek gerekirse *"Medeniyet tekniğe ilişkindir ve uluslararasıdır. Hars ise millî kültürdür, dış etkenlere açık değildir ve başka toplumlara da yönelmez. Hars, medeniyetin aksine, uluslararası etkileşime açık değildir, açılmamalıdır da."* (Deren Van Het Hof, 2006, s. 152). Teoride sınırları net olarak çizilmiş olan medeniyet ve kültür ayrımının uygulanabilirlik noktasında etkili olup olmadığı da tartışılmaktadır. İdeal olan kimliği yani kültürü koruyarak çağdaşlaşma düşüncesi olsa da pratikte medeniyetle birlikte kültürün de dönüştüğü söylenebilir.

Türk toplumunda modernleşme batıdaki teknik gelişimlerin yakalanmaya çalışılmasıyla bir "batılılaşıma" şeklinde gerçekleşir. Batı'nın yalnızca medeniyetini değil kültürünü de benimseme hatta taklit etme yoluna gidilmesi millî gelenek ve değerlerin zarar görmesi hatta silinmeye yüz tutması riskini taşımaktadır (Akyüz, 1990). Buna göre modernleşmenin tarihi süreç içinde yaşanan en köklü toplumsal değişimlerden biri olduğunu iddia etmek hiç de yanlış olmaz. Aile bu modern zamanlardaki değişimlerin etkisiyle yeni bir çehre kazanmıştır. Bu değişimler başta sosyal ilişkilerin ve sınırların yeniden biçimlenmesidir. Bu şekilde aile "modernleşen aile" çerçevesinde yeni bir bağlama oturtulur. (Canatan ve Yıldırım, 2009, s. 151). Modern aile algısında sınırlar yeniden biçimlenirken kadın merkezi konumdadır. Kadın toplumu ve aileyi köklü bir değişime uğratan modernleşme sürecinin mihenk taşıdır. Bu sebeple modern aile algısı aynı zamanda bir modern kadın algısı da yaratır. Buna bağlı olarak modernleşme öncelikle kadının konumunun iyileştirilmesi gerektiği düşüncesini topluma yerleştirmiştir. Hem doğu hem de batı tarihine bakıldığında kadının konumu modern öncesi çağlarda oldukça karanlık bir görünümündedir. Avrupa Tarihine bakıldığında kadın Orta Çağ'da günahların biçimlenmiş hâli, tatlı bir zehir'dir. Yunan filozofu Eflatun kadın hakkında: *"Erkeğin dünyada yaptığı bütün fenalıkların ve bütün rezaletlerin hepsinin sebebi kadındır."* (Benazus, 2010, s. 278) der. Fransız Devrimi'ni düşünsel alanda hazırlayanlardan Rousseau kadının erkeğe hizmet etmek için var olduğunu ifade eder:

"Erkeklerin hoşuna gitmek, onlara yararlı olmak, onlara kendilerini sevdirmek, onlardan saygı görmek, onları gençken yetiştirmek, büyüdüklerinde özen göstermek, öğüt vermek, avutmak, yaşamı onlar için hoş ve tatlı bir duruma getirmek, işte kadının görevleri ve onlara çocukluklarından başlayarak her zaman öğretilmesi gerekli olan şeyler bunlar olmuştur." (Rousseau, 2017, s. 523).

Eski Türk toplumunda ise kadın erkekle eşit ve daha özgür bir konumdadır. Ziya Gökalp eski Türk toplumunun demokrat ve feminist bir kimlik taşıdığını ifade eder. Türkçülüğün Esasları

adlı eserinde kadınlardan şu şekilde bahseder: “*Eski Türklerde, kadınlar genellikle amazon idiler. Usta binicilik, iyi silah kullanma, yiğitlik, Türk erkekleri kadar Türk kadınlarında da vardı. Kadınlar, doğrudan doğruya, hükümdar, kale koruyucusu, vali ve elçi olabilirlerdi.*” (Gökalp, 2018, s. 146) Kadının eski Türklerdeki dışa dönük konumu İslâmiyet’in etkisiyle birlikte içe yani haneye döner. İslam dininin kadın ve erkek eşitliği hususundaki emir ve buyrukları eski Türk toplumlarındaki eşitlikçi yapıyı ortadan kaldırmadığı, aksine bu yapıyı ikame ettiği görüşünün (Doğan, 2000) yanında İslam dininin ve hukukunun kadına çok sınırlı haklar tanıdığı ve kadının hem aile içinde hem de kamusal alanda bağımsızlığını yitirdiğine, kadına ikinci sınıf muamele edildiğine dair görüşler de vardır. Kadının toplumsal görünürlüğü, bireysel hakları modernleşme sürecinin başladığı Tanzimat’la birlikte belirginleşmeye başlar (Unat, 1982).

Osmanlı modernleşme sürecinde reform yanlısı erkekler “modern toplumda kadın ve aile nasıl olmalı?” sorusuna ilişkin fikirlerini ortaya atarak kamusal düzeyde bir tartışmanın önünü açtılar. Bu tartışmaların odağında ise kadının eğitimi vardır. Reform yanlısı erkekler kadınların da erkeklerle eşit düzeyde eğitim hakkından faydalanması gerektiğini ifade eder. Kadınların modern eğitim imkânlarından faydalanması toplumun ilerleyebilmesi açısından gereklidir. Zira kadınların geri kalmışlığı erkeklerle tanınan eğitim hakkının eşit bir şekilde kadınlara tanınmamış olmasıdır. (Sancar, 2014). Bu fikrî tartışmalar edebî yazın dünyasında da kendine yer bulur. Yazarlar kadın konusundaki tartışmalarını edebî metinlerine taşırlar. Başta *Fatma Aliye* olmak üzere *İbrahim Şinasi*, *Namık Kemal*, *Ahmet Mithat Efendi*, *Şemsettin Sami* gibi dönemin yazar ve düşünürleri kadın sorununa dair fikirlerini yazılarında ve edebî eserlerinde dile getirirler: İbrahim Şinasi *Şair Evlenmesi* adlı piyesinde görücü usulü evliliğin sakıncalarını; Namık Kemal *İntibah* adlı romanında Avrupalı tarzda eğitilmiş bir cariyeyi; Ahmet Mithat *Felâhî Bey ile Rakım Efendi* adlı romanında cariyeye olan bir kadının aldığı eğitimle durumunun iyileştirilmesini; Şemsettin Sami *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı romanında görücü usulü evliliğin doğurduğu olumsuz sonuçları; Samipaşazade Sezai *Sergüzeşt* adlı romanında kadının esaretini bir cariyeye olan Dilber karakteriyle ele alır. Bu ilk örneklerin ardından modernleşmeyle birlikte kadının toplumdaki yeri edebi eserlerde özellikle romanlarda daha fazla yer almaya başlar.

Tanzimat ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde çeşitli kadın dergileri yayınlanır ve kadın sorunları bu dergilerde dile getirilir. Modernleşme çabalarının hız kazandığı İkinci Meşrutiyet döneminde kadın sorunlarına aile ve eğitim çerçevesinde bir yaklaşım görülür. 1908 devriminin getirdiği düşünce özgürlüğüyle birlikte kadının eğitimi ve toplumdaki yeriyle ilgili meseleler tekrardan gündeme gelerek eleştiri konusu olur. Bu dönemde Batılı aydınların kadının konumuna ilişkin görüşleri önemli yer tutar. Kadınların geri kalmasının sebebi olarak İslam dininin sorumlu tutulmasına eleştiride bulunanlardan biri Celal Nuri olur. “Kadınlarımız” adlı eserinde kadının konumundaki gerilemenin sebebini şöyle izah eder: “*Maatteessüf, kadınların ahvâlini tezebzübe uğratan İslamiyet değil, itiyattır.*” (İleri, 2017, s. 146). İslamiyet’in kadını alçaltıcı konuma düşürdüğünü ileri süren Avrupalı tarih yazarlarına seslenen Celal Nuri kadını alçaltanın İslamiyet değil; ona yeterli dikkat ve değeri göstermeyen İslamların baskı ve cehalet üzerine kurdukları, İslamiyet’le bağdaşmayan adet ve gelenekler olduğunu ifade eder (İleri, 2017).

Kadın, edebî eserlerde cariyelik, kölelik ve görücülük gibi geleneksel usullerin ön plana çıktığı ve kadının toplumdaki yerine dair ipuçları sunan bir perspektifle ele alınır. On dokuzuncu

yüzyıl modernleşmesiyle birlikte köleliğin yerini hizmetçilik alır. Bu uygulama gelenekten moderne geçişin yani toplumsal değişimin de göstergelerinden biridir. Osmanlı toplumu *cariye*, *halayık*, *odalık*, *evlatlık*, *besleme*, *süt anne*, *dadılık* gibi doğuya özgü geleneksel kurumlardan ücretli kadın emeğine yani *hizmetçilik* gibi batıya özgü bir kuruma geçiş yapar (Karakışla, 2014: 30). Hizmetçilik kurumunun Türk edebiyatındaki zengin örneklerini Halit Ziya Uşaklıgil'in eserlerinde görmek mümkündür. Halit Ziya İstanbul'un yüksek burjuva ailelerini ve bu ailelerdeki *besleme*, *dadı*, *aşçı*, *halayık*, *ahretlik*, *hizmetçi* konumundaki kişilerin hayatını ve ezilmişliğini anlatır (Akatlı, 1982).

Modernleşme hareketine ciddiyetle kafa yoranlardan biri de *Ahmet Mithat Efendi*'dir. Romanlarında kölelik, kadının eğitimi ve toplumdaki aşağı konumu gibi sorunları işleyerek geleneksel inanç ve yargıların sorgulanmasını sağlar. Ahmet Mithat özellikle kölenin, evlenilen yahut da fuhşa sürüklenen kadının düşkünlüğünü kadının yaradılışına bağlayan geleneksel inanç ve yargıları reddederek bunun toplumsal çevre ve koşullardan kaynaklandığını gösterir. Ahmet Mithat kadının özgürlüğüne ilişkin sorunları soyut bir ifade olmaktan çıkartıp toplumsal yaşamın somut koşulları içinde ele alır (Berkes, 2012). Ahmet Mithat'ın kadın sorununa ve bu sorunun eğitimle olan ilişkisine yer verdiği eserlerden biri *Felâhî Bey ile Rakım Efendi*'dir. Romanda önceden bir cariye olan Canan karakterinin eğitimle birlikte durumunun iyileştirilmesinden bahsedilir.

Tanzimat döneminde modernleşmenin etkisiyle birlikte eğitim alanında yaşanan gelişmelerden biri ilk kez kadınların eğitime yasal zorunluluk getiren *Maarif-i Umumiye Nizâm-nâmesi* (1869) dir (Doğan, 2000). Daha sonra kız rüştiyeleri ve kız öğretmen okulları açılarak kadınların eğitimi desteklenir. Modernleşme sürecinde eğitim kurumları geleneksel eğitim sisteminin yerine dünyevi, pratik ve bilimsel bilgilerin öğretildiği bir eğitim sistemine geçiş yapar. Ziya Gökalp modern eğitim olarak da adlandırılan bu sistemi çağ terbiyesi olarak adlandırır. Fakat eğitim anlayışı bir sentez yaratma amacı taşıyan Gökalp'a göre Tanzimat'la birlikte gelen ve yavaş yavaş toplumda yerleşen çağ terbiyesi tek başına yetersizdir. Tam terbiye *Türk terbiyesi*, *İslam terbiyesi* ve *çağ terbiyesinden* müteşekkildir. Bu üçünden bir sentez yaratılmalıdır. Fakat Tanzimatçıların yalnızca çağ terbiyesini amaçlaması İslam terbiyesi ile aralarında bir çatışma yaratır. Çağ terbiyesinin sınırları net olarak çizilmediğinden maneviyat alanına da müdahil olur. (Gökalp, 2021) Bu durum geleneksel-modern karşıtlığının eğitim kurumuna yansımalarıdır.

Eğitim kurumlarının modernleşmesiyle birlikte yalnızca modern okullar açılmaz aynı zamanda orta ve üst sınıf ailelerin çocukları özel hocalardan yahut da yabancı mürebbiyelerden ders alırlar. Eğitimde batı taklitçiliğinin olumsuz sonuçlarını ve yabancı mürebbiyelerin aileye verdiği zararları dönemin edebî eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin Ahmet Mithat *Jön Türk* adlı romanında Ceylan karakterinin yanlış eğitimle ahlakının nasıl bozulduğunu, kendisiyle birlikte ailesini de nasıl felakete sürüklediğini anlatır. Ahmet Mithat aşırı Batılılaşmış bir karakter olan Ceylan'ın karşısına onun tam zıttı, millî değerlerine bağlı, kültürlü bir genç kız olarak yetişen Ahdiye'yi yerleştirir. Ahmet Mithat *Mesâil-i Muğlaka*, *Esaret*, *Diplomalı Kız*, *Taaffüf* gibi pek çok eserinde modern eğitim unsurlarından biri olarak özel hocalar ve mürebbiyelere yer vermektedir (Aliş, 1999).

Kadın sorunlarına ilişkin gelişmelerin hukuk alanındaki göstergelerinden biri 1917 tarihli *Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'* dir. Bu kararname kadının ve dolayısıyla ailenin büyük bir değişim yaşadığı Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı yıllarının ardından gelen bir gelişmedir. Kadın hareketlerinin hız kazanması ve kadının sosyal hayattaki görünürlüğüne artmasında Birinci Dünya Savaşı'nın ciddi bir etkisi olmuştur (Esen, 1989). Cihan Harbi'nin etkisiyle Aile hukukunun kanunlaştırılması adına bu kanunname hazırlanmıştır. Kanunnamenin hazırlanma gerekçelerine bakıldığında; Tanzimat'la birlikte değişen kadın algısının ve kadının sosyal, iktisadi durumunun kısmen kabulünü sağlayacak bir aile hukukunun tanzim edilmesi, kadının eğitim ve hukuki haklarının korunması şeklinde maddeleri kapsar (Cin ve Akgündüz, 2017, 490). Peki bu kanunnamenin içeriği nedir? Kadının ve ailenin konumunda ne gibi değişiklikler sağlamıştır? Hukuk-ı Aile Kararnamesinin en önemli özelliği çok eşlilik ve boşanma konusunda kadına hak tanımış olmasıdır. Tamamen İslam hukukundan koparılmamış olsa da bu kanunname ile evlilik kurumu devletin eline bırakılmıştır. Kocanın ikinci bir eş sahibi olması ilk eşinin rızasıyla mümkün hâle getirilmiştir. Boşanma sebeplerinin yeniden düzenlenmesi söz konusu olmuştur. (Fındıkoğlu, 1991). Elbette tüm bu düzenlemeler İslam hukukunun evlilik ve boşanma üzerine olan hükümlerinden ileri gelmektedir. İslam hukukunca boşanma tek taraflı olarak kocaya verilmiş bir haktır fakat cahiliye döneminde bu hak erkek tarafından kötüye kullanıldığından kadının aşağılanması söz konusudur (Aktan, 1992). İslamiyet bu hakkın kötüye kullanılmaması adına sınırlama getirmiştir. Buna mukabil evlilik akdi sırasında boşanma hakkı almış olan kadına da boşanma hakkı vermiştir. Kadın evliliğinde haksızlığa uğramış yahut da mutlu olamamışsa kocası istemese dahi ondan boşanabilmektedir (Karaman, 1992). İslamiyet kadına ve erkeğe boşanma hakkı vermişse de uygulamada bu adaletin sağlanamadığı görülmektedir. Çok eşlilik hususunda ise Kur'an'ın hükmü erkeğin eşler arasında eşitliği ve adaleti sağlanmasıdır (Cin, 1974). Bunun sağlanması ise oldukça zor olduğundan Osmanlı toplumunda çok eşliliğin tercih edilmediği savunulmaktadır. Fatma Aliye *Osmanlı'da Kadın* adlı eserinde çok eşlilik hususunda mutlak eşitliğin sağlanmasının güçlüğüne ifade eder (Aliye, 2009). Bu bilgilerden hareketle İslam hukukunun evlilik ve boşanma konusundaki hükümleri üzerine şu yorumda bulunmak mümkündür: İslamiyet kadına ve erkeğe evlilik ve boşanma konusunda eşit haklar vermemişse de kadının cahiliye dönemindeki konumunu iyileştirdiği açıktır. Ancak bu dönemdeki birtakım adetlerin ve alışkanlıkların İslamiyet cılasıyla erkeğin lehine sürdürülmesi söz konusu olduğundan İslamiyet'in hükümlerinin amacından saptırıldığı göz ardı edilmeyecek toplumsal bir gerçektir.

Toplumsal meseleleri önceleyen realist yazarlardan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Kocasını Boşayan Hürmüz Hanım* adlı hikâyesi başlı başına kadın haklarının hukuki alandaki en önemli gelişmelerinden biri sayılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne odaklanır. 1919'da İdam gazetesinde yayımlanan hikâye kadınlara boşanma hakkı veren Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin aile hayatına ne şekilde yansıdığını mizahi bir üslupla ele alır (Uğurlu, 2023). Hikâyeyi özetlemek gerekirse; kadına boşanma hakkı verildiği takdirde kadınlar memnun olmadıkları kocalarını boşamak isteyecekler ve aile içinde huzursuzluk çıkaracaklar. Hikâyede adı geçen Hürmüz Hanım bu kararname ile kadınlara boşanma hakkı verildiğini öğrendiğinde kocasını boşamak ister. Fakat Hürmüz Hanım'ın bu hakkı eşitlikten ziyade bir üstünlük addetmesi söz konusudur. Hüseyin Rahmi bir yandan kadının hane içine sıkışmış gündelik yaşamına ayna tutarken hikâyenin alt metnine şu düşüncüyü yerleştirir: Yaşanan çatışmalar kadına verilen haklardan değil kadına verilmeyen

(başta eğitim olmak üzere) haklardan kaynaklanmaktadır. Ahmet Cevat *Bizde Kadın* adlı eserinde İslamiyet'in kadına tanıdığı hukuk-u âliye kadının eline verilmediğinden, kadının İran ve Bizans'tan alınan, ısrarla korunan ve kutsal kabul edilen sosyal kurumun vesayetine mahkûm edildiğinden yakınmaktadır. Ahmet Cevat kadının kendisine tanınan hakların tamamına kavuşması ve bu haklardan fiilen yararlanabilecek hâle getirilmesi gerektiğini önemle vurgular (Akt., Fındıkoğlu, 1947, s. 282). Tarihi sürece bakıldığında ise Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 1919'da işgal güçlerinin de etkisiyle yürürlükten kaldırıldığı (Bozkurt, 2010, akt., Koç, 2019, s. 49) ve kadının hukuksal alanda tam bir eşitliğe kavuşmasının 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'la mümkün olduğu (Çakır, 2016) görülmektedir.

Modern aile inşası noktasında eğitim, hukuk, ekonomi, kültür gibi alanlarda yaşanan gelişmelerin büyük ölçüde kadının konumunda gerçekleşmesi ve toplumsal yapının çehresini değiştirmesi söz konusudur. Hüseyin Rahmi'nin adı geçen hikâyesinde olduğu gibi *kadın*, *aile*, *evlilik* ve *boşanma* kavramlarının işlendiği eserlerden biri de Avni Ali'nin Talaktan Sonra adlı romanıdır. Roman bu kavramların yeniden sorgulanması ve yazıldığı döneme ayna tutmasının yanı sıra modern zamanlardaki kadın ve aile algısının değişen toplumsal yapı üzerinden okunmasını mümkün kılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde roman ve yazarı hakkında kısaca bilgi verilecek olup daha sonra adı geçen kavramlar üzerinden roman değerlendirilecektir.

Talaktan Sonra ve Müellifi Avni Ali Hakkında

Sınırlı kaynaklardan edinilen bilgilere göre İkinci Meşrutiyet Dönemi yazarı olan Avni Ali'nin bilinen tek eseri 1918 yılında kaleme almış olduğu Talaktan Sonra adlı romanıdır. Eser hakkında Millî Kütüphane arşivinden erişilen orijinal metin incelenerek bazı bilgilere ulaşılmıştır. Eser Arap harfli Türkçe bir metindir. Toplamda yirmi üç sayfadan oluşmaktadır ve kayıtlara roman olarak geçmiştir.¹ Yazar hakkında biyografik bilgi yok denecek ölçüde sınırlıdır. Buna rağmen adı geçen roman yazarı hakkında bize ipuçları vermektedir. Meşrutiyet Dönemi'nde sıkça işlenen aile, evlilik, boşanma, kadın erkek ilişkileri gibi toplumsal değişime işaret eden konular bu romanda doğrudan karşımıza çıkmaktadır. Yazar bu dönemin sıkça tartışılan konularına bir katkı sunarak hem dönemin geleneksel ve modern değerler arasındaki gerilimli sosyal arka planını hem de kendi fikirlerini toplumsal eleştiri çizgisinde yansıtmıştır. Romandaki realist ve eleştirel üslubu bakımından Hüseyin Rahmi ve Ahmet Mithat gibi edebî figürlere yakın bir çizgide değerlendirilebilir. Aile romanı geleneği bakımından Avni Ali'nin Talaktan Sonra adlı romanı dönemin diğer eserlerinin gölgesinde kalmış olsa da hem muhtevası hem de yazarın idealize ettiği kadın ve aile algısını yansıtmaması bakımından incelemeye değer bulunmuştur. Romanın muhtevası kısaca şöyledir: Roman bir karı kocanın (Şevki ve Nezahet) boşanma kararı sonrası boşanma gerekçelerini, toplumsal değerler, evlilik ve aile çerçevesinde mektuplar vasıtasıyla tartışmalarını konu edinir. Roman toplamda sekiz mektuptan oluşmaktadır. Karı koca arasında geçen tartışmalarda aile içi çatışma ve gerilim yoğun bir şekilde hissedilir. Bu bağlamda

¹ Doğan Yücel *Eski Harfli Türk Romanları Bibliyografyası (2023)* adlı çalışmada Talaktan Sonra isimli eseri Türk romanları listesine dahil etmiştir. Bu bibliyografya en güncel kaynaklardan biridir. Bunun dışında Osman Gündüz *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Romanında Yeni Açılımlar (2006)* adlı çalışmada eseri Türk romanları listesine dahil etmiştir. Son olarak Hikmet Altunçizme *İkinci Meşrutiyet Devri Romanlarında Tematik Eğilimler (2015)* adlı çalışmada eseri İkinci Meşrutiyet Devri romanları listesine dahil etmiştir.

romandaki mektuplar detaylıca ele alınarak karı koca arasında geçen tartışmalar *kadın, evlilik, aile ve boşanma* gibi başlıca kavramlar ekseninde değerlendirilecektir.

Bir Batılılaşma Eleştirisi Olarak Alafranga Kadın Tipi

Kadın modernleşme sürecinin (özellikle toplum ve aile özelinde) en önemli yapı unsuru kabul edilir. Kadın aileyi aile ise toplumu dönüştürmektedir. Bu sebeple kadının modernleşmesi ve bu sürecin aileye ve topluma nasıl yansıdığı romanlarda sıkça işlenmiştir. Bir medeniyet kazandırma projesi olarak İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde kadının görünürlüğünün artması, eğitim seviyesinin yükselmesi kısaca hızla modernleşmesi söz konusudur. Bu hızlı ve kontrolsüz modernleşme sonucunda tartışmalara yol açan ve eleştirilen "alafranga kadın tipi" ortaya çıkmıştır. Fakat toplumda alafranga kadın hem olumlu hem de olumsuz özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. İdealize edilen alafranga kadın eğitilmiş ve terbiyeli, geleneklerine ve kültürüne bağlı, dozunda bir alafranga terbiyeyi benimsemiş kadındır. Fakat aksi şekilde gösteriş ve tüketim odaklı, kendi kültürüne ve değerlerine uzak, aile içi ilişkileri zayıf, alafrangalığı ise yüzeysel ve aşırı boyutta yaşayan kadın tipi de mevcuttur. İkinci tip alafranga kadın hem toplum tarafından hem de kimi yazarlar ve aydınlar tarafından eleştirilmiştir. Özellikle geleneksel aile yapısının çözülmesinde, yaşanan aile içi çatışmalarda, yozlaşmış kadın erkek ilişkilerinde bu alafranga kadın tipinin bir gerilim unsuru olarak yer aldığı görülür.

İncelenen romanda alafranga kadın tipi özellikleri gösteren Nezahet'tir. İlk mektup Nezahet tarafından Şevki'ye yazılmıştır. İlk mektuptan edinilen bilgi boşanma kararının Şevki'ye ait olduğudur. Nezahet kocasının kendisinden boşanmak/ayrılmak arzusunun altında yatan sebepleri öğrenmek ister. Boşanma kararının Şevki'ye ait olması yazarın modernleşen (Batılılaşan) kadın hakkındaki düşüncelerini ve eleştirilerini bilinçli olarak yansıtmaya için zemin oluşturur. Bu nedenle romanda eleştirilen alafranga kadın tipi ve buna karşılık idealize edilen kadın tipi doğrudan yazarın ideolojisini yansıtmaktadır. Şevki aslında Nezahet (alafranga kadın tipi) üzerinden bir batılılaşma eleştirisi yapmaktadır. İkinci mektupta Şevki Nezahet'in Alafrangalığının mahiyetini şu sözlerle eleştirir:

"İtimat et ki aşkım ne kadar büyük olursa olsun; seni Sirkeci garında bilet alırken on metre gerideki bir arkadaşına Fransızca söyler görseydim, sen benim zevcem olamazdın, derhal hararetim bürüde tebdil ederdi..."

Evet, gayet güzeldin; elan da öylesin. Fakat tabirimi mazur gör, sizinle eve gitmeye gelmiyor! Edvar-ı ibtidaiyyede gibi sizlerle izdivaç eden bedbaht erkekler hayat-ı zevciyetlerinde eve girmemeli sokakta yaşamalı! Çünkü yalnız sokak için verilmiş ve alınmış bir terbiyenin esirisiniz. Bense seni sokakta sevdimdi... Eve girince, beni kendinden soğutacak -adilik dememek için böyle söylüyorum- ne çocukluklar yaptın!.." (Ali, 1918, s. 8).²

Şevki'nin düşünceleri toplumun aşırı alafrangalaşmış kadına bakışının bir yansımasıdır. Nezahet kibar takımından bir kadındır. Almış olduğu alafranga eğitim ve terbiye toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Şevki sokakta (dışarda) görmüş ve sevmiş olduğu Nezahet'i

² Bu çalışmada incelenen Osmanlı Türkçesi metin, aslına sadık kalınarak tarafımdan Latin harflerine aktarılmıştır.

aile hayatında (ev içinde) beğenmemiş ve bir eş olarak ondan memnun kalmamıştır. Ona göre Nezahet millî değerlerinden uzak, aile hayatının sorumluluğunu taşımayan hatta onun kutsiyetine zarar veren, adeta kendi kimliğine yabancı bir kadındır.

Bu sözlere karşılık üçüncü mektupta Nezahet koca bir milletin içtimai hatasını kendisine yükleyen Şevki'ye seslenir. Şevki'nin esasen bozulmuş bir toplum ile yüz yüze gelmesinin eşiğinde bulunduğunu şu sözlerle ifade eder:

“Koca bir milletin hata-i içtimaiyyesini bana tahmile kalkmak haydi hakşinas ol, divaneliktir! Biz seninle aynı muhitin kadın ve erkeğiyiz! Beni tezyif kendini tahkir demektir. Dünyada intihar edenler görülyorsa da izzeti nefsinin bâ-lezzat baltalayanlara henüz tesadüf edilemiyor... Bu ikilik acaba sizin fikrinizdeki inkılab-ı içtimaiyyenin bir nebzesi midir? Öyle ise, dikkat edin; pek çabuk bir sû-i hazm, bir ihtilal-i içtimai muvacehesinde kalırsınız.” (Ali, 1918, ss. 9-10).

Burada Nezahet toplumun içtimai inkılap fikrindeki ikiliğe bir eleştiri yöneltmektedir. Kadın her şeyden önce modernleşme serüveninin bir sembolü hâline gelmiştir. Bu dönemde kadının konumunun iyileştirilmesi mevzubahis olmuş, kadının ev ile sınırlandırılan hayatı eleştirilmiş ve kadının bir birey olarak özgürleşmesi gerektiği düşüncesi savunulmuştur. Kadının aile ve toplum üzerindeki dönüştürücü etkisi bir yandan bireysel özgürlüğün önünü açarken bir yandan bu özgürlüğü sınırlandırmaktadır. Toplum kadını bir birey olarak özgürleştirirken aynı zamanda “anne, zevce” gibi kutsiyeti olan toplumsal rolleriyle bu özgürlüğü sınırlandırmaktadır. Nezahet esasen temelde o ataerkil toplum yapısını, erkek egemen sistemi eleştirmektedir. Toplum tarafından idealleştirilen alafranga kadın ile eleştirilen alafranga kadın aynı mekanizma tarafından oluşturulmuştur. Kadını ilerlemenin bir sembolü hâline getiren fakat aile ve toplum düzeninin korunması açısından kadını kontrol eden, denetleyen mekanizma aynıdır.

Dördüncü mektupta Şevki ev içinde hoşuna gitmeyen davranışları ve yaşanan olayları aktarırken karısının ev içindeki tutum ve davranışlarını eleştirmektedir. Örneğin Nezahet'in hâne içinde ve dışındaki kıyafetinin farklılığından duyduğu memnuniyetsizliği şu şekilde dile getirir:

“Bilmem hatırlıyor musun? İzdivacımızın haftasında kıyafet-i hariciyenle dahiliyen arasındaki büyük farklardan bahisle hâne dahilinde zarafet namına malik olduğun şeylerin hiç olmasından şikâyet eylemiştim.

- İnsan içine böyle çıkamam ya! Gibi bir cevap verdin... Beni insan addetmeyişine teşekküre hacet görmedim. Fakat dikkat ettim, gelen misafirleri de aynı şekilde kabul ediyordun.” (Ali, 1918, s. 11).

Nezahet alafranga bir terbiye almış fakat geleneksel kadın rollerini benimsememiştir. Nezahet bir zevce olarak kadına atfedilen ve Şevki'nin de bir kutsiyet olarak kabul ettiği “ev hanımı” kimliğini taşımaz. Şevki'nin Nezahet'e yönelttiği bir diğer eleştiri yüksek tahsil ve terbiyesi ile davranışları arasındaki tezatlıktır:

“O yüksek tahsil ve terbiyene ilim ve irfanına rağmen elinde iki defa kitap gördüm...”

Aramızda bir defaya mahsus olmak üzere bir ittihat fikri gördüğünü hatırlıyorsan, söyle... Herhangi bir mükalemimizin, mebdende derhal falanca

hanımın çarşafından bluzundan bahse başlardın. O kadar, ki sayende kadınların şekl-i hariciyesinde bir taklit hatası görsem tashihe iktidarım var...

...

Aklında mı? Bir gün sana güzel bir şiir okumuştum:

- Soğuk... beğenmedim! dedindi...

Sonra aynı şiiri Şehbal'de beraberce yine okuduk. Fakat altında Faik Ali imzasını görünce, evvelce pek soğuk bulduğun bu şiiri ne kadar beğendindi! Halbuki sence şiirin idrak edilmiş, sevilmiş bir yeri yoktu. Sen şiiri şairiyle, şairinin ismiyle ölçerdin!" (Ali, 1918, ss. 12-13).

Bu örnekten hareketle Nezahet'in kıyafet düşkünlüğünü, şekilciliğini, garp kadınlarına karşı duyduğu özentiliği hatta onlar gibi giyinme arzusunu (taklitçiliğini) eleştirmektedir. Bu durum aynı zamanda Nezahet'in almış olduğu alafranga terbiyenin bir tezahürüdür. O alafrangalığı yüzeysel bir boyutta yaşamaktadır. Modern eğitim ve terbiyenin tamamen batı kültürünün benimsenmesine yönelik oluşu, temelde modernizmin vurgu yaptığı aklilik, bireysellik, evrensellik kavramlarına zıt bir politika izlemesi kutsiyete zarar vermektedir. Bu modernlik anlayışı toplumda bir şekilci (taklitçi) alafranga kesimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şevki'nin karısı Nezahet'i eleştirdiği noktalardan biri de şekilci bir alafranga kimliği taşımasıdır. Bununla birlikte modernleşme sürecinde kadın batılı moda ve zevkleri hayatının bir parçası hâline getirmiştir. Bu durum sadece bir yozlaşma değil ailenin ekonomik dengesini sarsan bir tüketim kültürü olarak da değerlendirilebilir.

Şevki kendisini en çok usandıran meselenin ise feminist, süfajet kafası olduğunu söyler. Nezahet gün içinde neler yaptığı, nereye gittiği, nereden geldiği gibi birtakım suallerle Şevki'den izahat beklerken aynı muameleyi Şevki'nin yapmasına müsaade etmemektedir. Kadın erkek ilişkilerinde (başta evlilik olmak üzere) feminist düşüncenin bir eşitlik değil bir üstünlük olarak algılanması karı koca arasında yaşanan gerilimin sebeplerinden yalnızca biridir. Şevki bu tutum ve davranışlardan hareketle Nezahet'in kendisini hem sevdiğini hem de aşağıladığını ifade eder.

Evlilik ve Aile Kurumunun Çözülmesi

Evlilik, toplum nezdinde aile kurmanın ve aile ilişkilerini güçlendirmenin ilk adımı olarak önem taşımaktadır. Toplum, evliliği iki kişinin birlikteliğinden ziyade iki ailenin kültür, değer yargıları vb. konular bakımından denklik, birlik ve beraberlik sağlayan bir vasıta olarak görür. Modernleşme ile birlikte bu algı da değişmiş evliliğin ve aile kurmanın toplumsal değeri zayıflamıştır. Bununla birlikte bireyselliğin, duygusal paylaşımının ön planda olduğu evlilikler tercih edilmeye başlamıştır. İncelenen romanda Şevki doğrudan modern zamanların evlilik yöntemini eleştirmektedir. İkinci mektupta yapılan evliliğin mahiyetine dair ipuçları verir. Örneğin evlilikleri görücü usulü değildir. Şevki ve Nezahet birbirlerini görüp, beğenip, sevip evlenirler. Fakat Şevki bu evliliğin mutlu bir neticeye ulaşmasının aslında mümkün olmayacağını en başından belli olduğunu belirtir ve bu düşüncesini mektubunda tek bir cümleyle ifade eder: *"Biz sokakta görüşmüş, sokakta tanışmış, sokakta sevişmiştik..." (Ali, 1918, s. 7).*

Şevki'ye göre toplumun yerleşmiş evlilik yöntemlerinin ve kurallarının aksine modern zamanların modası olan bir aşk evliliği yapmak sosyal bir kurum olan ailenin önemini yeterince düşünmemiş olmak başlı başına bir hatadır. Şevki'nin boşanma gerekçelerinin temelinde yatan sebep (sonrasında doğuracağı sebepleri de öngörerek) modern zamanların evlilik modası olduğu söylenebilir. Burada ifade edilen evliliğin de bir taklide dönüşmesidir. Örneğin Şevki taklitçiliğinden şikâyet ettiği Nezahet'in kendisiyle evlenmekteki hatta sevmekteki maksadının evlilik modasına uymak olduğunu şu şekilde ifade eder: *"Amalin, hevesatın bütün tanımadığın hatta muhitiyle temas bile etmediğin garp kadınlarını taklitten ibaret... Hatta beni sevmekte gösterdiğin tercih de eli kalem tutan bir adamla izdivaç modasına tebaiyetten başka bir şey miydi?"* (Ali, 1918: 12). Bu ifade bir evlilik modası yaratan modernliğin evliliğin amacı, şekli ve yöntemi üzerindeki dönüştürücü etkisini göstermektedir. Geleneksel bir yöntem olan görücü usulü evliliğin yerine birbirini tanıyarak ve duygusal bir yakınlık kurarak evlenmenin tercih edildiği modern zamanlarda kadının kendisine prestij sağlayacak yüksek tahsilli, Avrupa görmüş bir erkekle evlenmek istemesi moda hâline gelmiştir.

Şevki altıncı mektupta kadının konumuna dair görüşlerini kadın sorunları, evlilik usulleri gibi meseleler çerçevesinde değerlendirirken kadın sorunlarının dine dayandırılmasını eleştirmektedir. Modern zamanlarda görücü usulünün yerine aşk izdivacının tercih edilmesinin temel sebebi kimi aydın ve yazarlar tarafından dinin modernleşmenin önünde bir engel teşkil ettiği düşüncesidir. Şevkinin ilk eleştiri yönelttiği konu kadının ilerlemesinde dinin bir problem olarak algılanması problemidir. Bu algının başlıca sebebi ise geleneksel yöntemler ve alışkanlıklardır. Mevcut geleneksel toplum yapısında kadının gelişimi zevce ve anne olma üzerine kuruludur. Belli bir yaşa gelen kızlar aile büyükleri tarafından görücü usulü evlendirilmektedir. Şevki bu konu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder:

"Bizde öteden beri kadınlık mesaili açılır açılmaz; sanki kadın yalnız zevce olmak üze halk edilmiş gibi ortaya izdivaçtan evvel iki tarafın yekdiğerini görmemesi mahzuru sürülüyor. Kızla erkek birbirini tanıyamıyorlar, binaenaleyh geçinemiyorlarmış! Belki bu olabilir. Fakat acaba birbirlerini severek izdivaç edenler arasında geçinebilenlerimiz de kaçtı? Diyenlere ne cevap vermeli?" (Ali, 1918, s. 18).

Şevki burada özellikle kendini toplumcu olarak tanıtan yazarlara bir eleştiri yöneltir:

"Meşhur bir darb-ı mesel vardır: Ürümesini bilmeyen köpek sürüye kurt getirir! Bilir misin bu ne büyük bir hakikattir? Belki de hayır... Fakat dikkat et; biz şu hâle kadar sürükleyenler kendilerine içtimaiyyatçı süsü veren ve emin ol, mukaddesat-ı hayatiyyeni zerre miktarı tanımayan feminist -Bu da takdir ki!- muharririn sürüsüdür!" (Ali, 1918, s. 17).

Ona göre toplumsal değişimlerin (evlilik, aile hayatı, kadın erkek ilişkilerindeki dengelerin değişmesi) hatta yozlaşmanın sorumlusu kutsal olarak nitelendirilen toplumsal hayatı tanımayan feminist yazarlardır. Şevki yapmış olduğu evlilikten hareketle aşk evliliğinin aile saadeti için tek başına yeterli olmadığını savunmaktadır. Aynı zamanda görücü usulü evliliğin usulsüzlüğünü bir din meselesi olarak ortaya atan grup görücülüğün aleyhinde beyanda bulunarak bu usulün kaldırılmasına çabalar. Fakat sağlıklı bir neticenin alınabilmesi için bu konuda azami bir çaba sarf edilmediğini ifade etmektedir: *"Görücülüğün aleyhine şiddetle yürünür, bu vasitanın ortadan*

kaldırılmasına sarf mesai olunurken -Ben bitarafım; fikrim yoktur- neticeyi daha derin düşünmek icap ederdi...” (Ali, 1918, s. 18). Bu noktada eleştirilen mesele geleneklerin ve adetlerin dine dayandırılarak İslâmî hükümlerin kaldırılmasının hedeflenmesidir. Bu eleştiri aslında modernliğin Türk toplumuna yansıdığı şekliyle batılılaşmanın eleştirisidir. Şevki modernliğin kutsal olanı dünyevileştirme anlayışının karşısındadır. Zira bu durum batılılaşmanın mihenk taşı olan kadının konumunda bir değişim yaratarak aile hayatına ve doğal olarak toplumsal hayata yansımaktadır.

Şevki görücü usulü evliliğin ardından evlilik ve aile hayatının toplum açısından neyi ifade ettiğini tartışır. Öncelikle aile hayatında hayal değil hakikat aranması gerektiğini savunur. Alafrangalığı reddeder ve aile hayatında geleneğin, kültürün önemli olduğu vurgular: *“Alafranga bir tenevvür bize gelmez! Beşerin mazisi atisine merbuttur.”* (Ali, 1918, s. 19) diyerek insanın köklerinden yani geçmişinden bağımsız bir gelecek kuramayacağını dile getirir. Şevki aile hayatının kutsiyeti ve toplumsal değerlerin korunması bakımından yalnızca batı kültürünün benimsendiği bir modernleşmenin karşısındadır. Bu düşüncelerini özellikle kadının eğitimi ve aile ilişkisiyle açıklamaya çalışır. Modernleşme ile birlikte aile hayatına yavaş yavaş dahil olmaya başlayan yabancı uyruklu mürebbiyelerin kız çocukları üzerindeki olumsuz etkisini şu şekilde ifade eder: *“Değil mi ya? Hangi muhitten geldiğini tetkike lüzum bile hissetmediğimiz yarım bir Fransız veya İngiliz mürebbiyenin bir Türk kızına verebileceği terbiye ne olabilir? O zavallı kız hissetmeksizin taklide alışır; bir maymun kadar mukalled olur.”* (Ali, 1918, s. 8).

Şevki’ye göre aile toplumsal değerlerin, kültürün nesilden nesle aktarıldığı bir köprü gibidir. Burada kadının aile içindeki konuma yani annelik rolüne vurgu yapılır. Kadının eğitim ve terbiyesi her şeyden önce çocuğuna vereceği eğitim ve terbiye bakımından önem taşımaktadır. Şevki modernleşme ile birlikte aile içi terbiyenin yabancı mürebbiyelere devredilmiş olmasını eleştirmekte bir “aile terbiyesi” eksikliğini toplumsal açıdan değerlendirmektedir.

Toplum belirli işlevlerin yerine getirilmesiyle işleyen bir çark gibi düşünülebilir. Her toplum varlığını kendi kültürel kodları üzerinden sürdüren sistematik bir yapıdır. Modernleşme bu sistematik toplum yapısını temelden sarsan bir kırılma yaratmıştır. Toplum, bir noktada bireylerin yaşadıkları çevreye karşı birtakım görev ve sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmesiyle varlığını sürdürmektedir. Şevki mektubunda bu noktaya da değinmektedir: *“Kadın, erkek her insanın vazifeleri vardır. Bu iki mevcuttan birisi azıcık vazifesini unuttu mu, nizam-ı alem bozulur, düzelmez. Biz şimdiki hâlde tamamıyla bozulmuş değiliz, bozulmak üzereyiz. Bir müddet sonra artık geçmiş ola...”* (Ali, 1918, s. 20). Şevki’ye göre ailenin geleneksel işlevlerinden uzaklaşılması, geleneksel cinsiyet rollerinin yavaş yavaş terk edilmesi, kısaca toplum değil birey (özne) temelli bir hayat anlayışının yerleşmesi aile ve toplum düzenini bir kırılmanın eşğine getirir.

Modernleşme Krizinin Aileye Yansıması: Boşanma (Talak)

Bir medeniyet kazandırma projesi olarak kadın bir yandan batılılaşmanın nesnesi hâline gelmiş bir yandan da alafranga kadın kimliği tartışma konusu olmuştur. Evlilikte ise geleneksel yöntemler eleştirilmiş ve yerine batıdan ithal edilen aşk izdivacı tercih edilmiştir. Bireyselliğin temellendirdiği bir evlilik ideali ile gündelik yaşamın değişime dirençli ataerki düzeninin çatışması aile yapısında bir kırılma yaratmıştır. Bu kırılmanın en görünür hâli ise boşanmadır.

Romanda boşanma meselesi kadına verilen özgürlük (hukuki hak) üzerinden değil batılılaşmanın aile üzerinde yarattığı gerilim üzerinden işlenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere boşanma kararı Şevki'ye aittir. Şevki roman boyunca bir batılılaşma eleştirisi yapmaktadır. Bu eleştirinin merkezine ise karısı Nezahet'i yerleştirir. Karı-koca arasında geçen tartışmalar yalnızca bir aile içi gerilim değil toplumsal açıdan bir gelenek-modern çatışması olarak yorumlanmalıdır. Yazar boşanmayı bireysel bir karı-koca ilişkisinin sonlandırılması şeklinde ele almaz. Boşanma kontrolsüz modernleşmenin (batılılaşmanın) aile üzerindeki etkisini görünür kılan bir kavram olarak anlatının bir parçası hâline gelir.

Romana dönecek olursak yedinci ve sekizinci mektupta bir uzlaşma yolu bulamayan Şevki ve Nezahet'in atışmalarıyla roman son bulmaktadır. Romanın geneline bakıldığında Şevki'nin boşanma gerekçelerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Modernleşen kadının evlilikte geleneksel rollerini terk ettiği, modern eğitimin bir batılılaşma aracına dönüştüğü ve kadını batılı kadının bir taklidi konumuna getirdiği düşüncesidir. Daha genel anlamda ifade etmek gerekirse; batı medeniyeti ile birlikte kültürünün de sosyal hayata sızması ve bunun sonucunda kadının konumunda ve aile hayatında meydana gelen bozulma düşüncesidir. Şevki mektubunda: *"Deliye taş atmak ne ise, cahile saadet-i temeddünü birdenbire küşat etmek de odur!"* (Ali, 1918, s. 21) ifadesini kullanır. Bu ifade hem karısı Nezahet'in durumuna hem de genel anlamda modernliğin Türk toplumunda yarattığı etkiye bir eleştiridir.

Yazarın romanda yapmış olduğu yanlış batılılaşma eleştirisi milliyetçi bir çizgidedir. Yazarın ideolojisiyle temellenen eleştiriyi Şevki'nin şu ifadeleri görünür kılar: *"(Milletim nev'-i beşerdır, vatanım rûy-i zemin) mısraının boyası kazındığı takdirde altında bir vatan, bir millet ve bir de mukaddesattan mürekkep mazmuna tesadüf olunur. Bu delalettir ki insaniyet müdafaa ve teavün ihtiyacından vareste değildir."* (Ali, 1918, s. 19). Yazar İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin bir kesim aydın ve yazarları gibi insaniyet kavramını evrensel bir boyutta değil vatan, millet, mukaddesat çerçevesinde değerlendirir. Yazara göre insaniyet bu temeller üzerine kurulmalıdır. Zira insaniyetin korunması millî değerlerin korunmasıyla ilişkilidir. Bu sebeple yazarın insaniyet eleştirisi batılılaşma eleştirisiyle paralel bir çizgidedir. Türk toplumu henüz toplumsal değişimin şartlarını taşımadığından modernleşme çabalarının beyhude ve zararlı bir çaba olmaktan ileri gidememiş ve toplumda bir çözülme/parçalanma yaratmıştır. Kadının eğitimi noktasında da aynı kırılmanın yaşandığı söylenebilir. Nezahet almış olduğu yüksek eğitime rağmen bilgisiz cahil bir kadın olarak nitelendirilir. Kendisine verilen yüksek eğitim bilinçsiz bir modernleştirme çabası olduğundan yüzeysel kalmaktadır. Zira modernleşme çabalarının amacı temelde bir gelişmişlik düzeyine, bir medeniyet seviyesine ulaşmaktır fakat buna ulaşmanın yolu o gelişim sürecini yaşamakla mümkündür. Bir topluma birdenbire medeniyet kazandırma çabası o topluma faydadan çok zarar vermektedir.

Bununla birlikte Şevki evlilik ve aile gibi önem atfedilen sosyal kurumlarla ilgili karar alım aşamasında bireysel arzuların tek başına yeterli olmadığını ve üzerine ciddiyetle düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Şevki'nin evlilik ve aile üzerine düşünceleri aynı zamanda bir özeleştiri niteliğindedir. Kendi evliliğinde yaşadığı sorunlar, evliliğinin boşanma kararıyla sonuçlanması, yapmış olduğu evlilikte aradığı saadeti bulamamış olması bireysel duygularla ve beklentilerle hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Şevki Nezahet'in almış olduğu eğitimin niteliğini, ailesinin konumunu, ait olduğu sınıfı, aralarındaki kültür farkını ve ailede gerilim yaratacak unsurları yeterince önemsememiş olduğunu dile getirmektedir. Kısaca romanda eleştirilen

batılılaşma fikri doğrultusunda şu sonuca varmak mümkündür: Boşanma olgusu modernleşmenin aileyi ve toplumu yeniden yapılandıran yönünü değil onun sarsıcı/bozucu yönünü temsil eden bir çerçevede işlenmiştir.

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan yeniliği, bireyselliği ve rasyonaliteyi vurgulayan aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olan modernleşme kavramı yirminci yüzyılda farklı olarak tüm dünyayı etkisi altına alan bir güç hâline gelmiştir. Modernleşme, batıda doğal bir süreç olarak yaşanırken Türk toplumunda bu süreç medeniyet kaygısı, çağı yakalama telaşı gibi birtakım dış baskılarla bir krize dönüşmüştür. Toplumda köklü bir değişim meydana getiren modernleşmenin yalnızca medeniyet alanıyla sınırlı kalmayarak kültürel alana da etki etmesi toplumda bir kırılma yaratmıştır. Bu durumdan belki de en çok etkilenen kadın ve aile olmuştur. Modernleşmenin mihenk taşı olan kadının toplumsal konumunda yaşanan gelişmeler aileyi de etkilemiştir. Özellikle Tanzimat'la başlayan eğitim, hukuk gibi alanlarda yaşanan gelişmeler ev ile sınırlanmış geleneksel kadın kimliğini yıkmıştır. İkinci Meşrutiyet'le birlikte kadının modernleşme serüveni hızlanmış ve beraberinde modern aile algısı şekillendirmiştir. Kadın ve ailenin modernleşme sürecindeki değişimini toplumsal meseleleri konu edinen yazarların eserlerinde görmek mümkündür. Modern zamanların toplumunda meydana gelen değişimleri edebî eserlerine yansıtan yazarlardan birinin Avni Ali olduğu söylenebilir. Hakkında sınırlı bilgiye ulaşılan Avni Ali İkinci Meşrutiyet dönemi yazarı olarak kabul edilmektedir. Yazar Talaktan Sonra adlı romanında tanık olduğu dönemin sosyal gerçekliğini kadın, evlilik, aile ve boşanma kavramları üzerinden toplumsal eleştiri çizgisinde ele almıştır. Yazar dönemin sosyal arka planına ayna tutması sebebiyle realist bir yaklaşımdan tamamen uzak değildir. Fakat romanı temellendiren ideolojik yargılar ve yazarın mesaj verme kaygısının baskınlığı eserin didaktik yönünü öne çıkarmıştır. Romanın muhtevasını oluşturan sekiz mektup çalışmanın bağlamı doğrultusunda incelenmiştir. Boşanma evresinde olan Nezahet ile Şevki yapmış oldukları evliliğin ve onları boşanmaya götüren sebeplerin kaynağını mektuplar vasıtasıyla derinlemesine tartışırlar. Bu tartışmalarda; modernleşme sürecinin toplumda kadın-erkek ilişkilerini yeniden şekillendirmesi, evlilikte eşlerin birbirlerine karşı rol ve sorumlulukları, evlilik usulleri, kadının eğitimi, ailenin toplumsal açıdan değeri gibi pek çok mesele yer almaktadır. Şevki Nezahet'ten boşanma gerekçelerini bu meselelerin temelindeki modernleşme krizine dayandırmaktadır. Sonuç olarak Avni Ali'nin Talaktan Sonra adlı romanının dönemin sıkça tartışılan meselelerinden "modern kadın ve aile" anlayışını yansıttığı ve bu tartışmalara bir katkı niteliği taşıdığı söylenebilir.

Extended Abstract

The family is one of the social institutions that form the social structure and serve to transmit the cultural values of society to the individual as a social being. Consequently, changes occurring in society affect the family just as they affect other social institutions (such as the economy, education, law, religion, etc.). Looking at the historical process, one of the major turning points that has fundamentally transformed these institutions is undoubtedly

modernisation. Whilst the concept of modernisation always points towards the new, at its core it encompasses the concepts of rationality, scientism, individualism and freedom. This concept, which emerged in the nineteenth century, became a force that came to influence the entire world in the twentieth century. In Turkish society, the process of modernisation unfolded alongside external pressures resulting from this influence (concerns about civilisation, anxiety about keeping pace with the times). However, it was not only the sphere of civilisation but also the cultural sphere that was affected by this process. This is how modernisation manifested itself as a crisis within society. The modernisation that began with the Tanzimat was, at its core, an effort at military and legal modernisation. However, it is impossible for the family—which forms the core of society—to remain unaffected by these developments. The rupture experienced in society, and consequently within the family, during this period is directly linked to the emergence of debates regarding the status of women, a cornerstone of modernisation. A woman's place within and outside the family, her education, legal rights, and numerous other women's issues have played a significant role in shaping the family structure. Historically, women's access to education and the acquisition of legal rights, albeit limited, began with the Tanzimat. This was accompanied by an acceleration of efforts regarding women's rights during the Second Constitutional Era and significant developments in women's status. The changes in the status of women—and consequently the family—have, over time, altered perceptions of women and the family. Looking at the literary sphere, it is evident that the works of realist writers, who prioritised social issues, reflected the crisis caused by modernisation in society. Writers who witnessed this process addressed the social impacts of the modernisation that began with the Tanzimat, particularly how it affected the status of women and the family, in their works using a realist style. It is possible to state that Ali Avni is one such writer. Based on the limited information available, Avni Ali—known as a writer of the Second Constitutional Era—is examined in this study through his sole known work, the novel *Talaktan Sonra*, which is one of the novels reflecting the understanding of women and the family. The novel contains the discussions of a couple regarding the reasons for their marriage and divorce, conducted via letters following their decision to divorce. Marriage and divorce, which form the focus of the novel, are concepts that directly point to the place of women and the family in society. Based on this information, the aim of this study is to bring a forgotten writer and his work to light and to examine how society's perceptions of women and the family during the modernisation process are reflected in the novel.

In his novel *Avni Ali: Talaktan Sonra*, he reflects the social reality of the era he witnessed through a realist lens, framed by the concepts of women, family, marriage and divorce. The eight letters comprising the novel's content have been examined in detail within the context of perceptions of women and the family. A married couple (Nezahet and Şevki) going through a divorce discuss the reasons behind their marriage and the subsequent decision to divorce through these letters. These discussions encompass a wide range of issues, including the reshaping of gender relations alongside modernisation; the roles and responsibilities of men and women in marriage in terms of gender roles; the customs and practices of marriage; women's education and social status; and the social importance of the family. Underlying all these issues is the crisis of modernisation. It is possible to attribute Şevki's grounds for divorce fundamentally

to this crisis of modernisation. Ultimately, it can be said that the author succeeds in reflecting society's understanding of women and the family during the modernisation process in his work.

Kaynakça

- Abadan Unat, N (1982). Toplumsal değişme ve Türk kadını. N. Abadan Unat (Ed.), *Türk toplumunda kadın* içinde, (ss. 1-32). Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.
- Akatlı, F. ((1982). Türk yazınında kadın imgesi. N. Abadan Unat (Ed.), *Türk toplumunda kadın* içinde, (ss. 299-310). Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.
- Aktan, H. (1992) İslâm aile hukuku. *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi 2* içinde, (ss. 17-54). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Akyüz, K. (1990). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri (1860-1923)*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ali, A. (1918). *Talaktan Sonra*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası.
- Aliş, Ş. (1999). Tanzimat' tan Cumhuriyet' e edebiyatımızda öğretmen tipleri. G. Eren (Ed.) *Osmanlı ansiklopedisi 5 toplum*, (ss. 268-277). Yeni Türkiye Yayınları.
- Aliye, F. (2009). *Osmanlı'da kadın: cariyelik, çokeşlilik, moda*. İstanbul: Ekim Yayınları.
- Benazus, H. (2010). *Geçmişten günümüze kadınlar ve kadınlarımız*. İstanbul: Bizim Kitaplar.
- Berger, P., Berger, B., Kellner, H. (1985). *Modernleşme ve bilinç*. (Çev. C. Cerit), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berman, M. (2013). *Katı olan her şey buharlaşıyor*. (Çev. Ü. Altuğ ve B. Peker), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2009). *Aile sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Cin, H. (1974). *İslâm ve Osmanlı hukukunda evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (2017). *Türk hukuk tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı kadın hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Demirhan, A. (1992). *Modernlik*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Deren Van Het Hof, S. (2006). Türk modernleşmesi. M. Zencirkıran (Ed.), *Dünden bugüne Türkiye'nin toplumsal yapısı* içinde. (ss. 141-152). Dora Yayınları.
- Doğan, İ. (2000). *Sosyoloji: Kavramlar ve sorunlar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Esen, N. (1989). *Türk romanında aile kurumu (1870-1970)*. [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Fındıkoğlu, Z. (1991). Türklerde aile içtimaiyatı. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Ed.), *Aile yazıları I: Temel kavramlar, yapı ve tarihi süreç içinde*. (ss. 13-36). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1947). *İçtimaiyat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2018). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gökalp, Z. (2021). *Türkleşmek, islamlaşmak, muasırlaşmak*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İleri, C (2017). *Kadınlarımız*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Karakışla, Y. S. (2014). *Osmanlı hanımları ve hizmetçi kadınlar*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Karaman, H. (1992). İslâm'ın getirdiği aile anlayışı. *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi 2* içinde. (ss. 6-16). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Koç, Ç. T. (2019). *Modernleşme sürecinde Osmanlı'da feminizm ve kadın dergileri (1869-1927)*. Ankara: Gece Akademi.
- Marshall, G. (2009). *Kurum, toplumsal kurum*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), *Sosyoloji sözlüğü* içinde. (s. 438). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2018). *Komünist manifesto*. (Çev. T. Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pekşen, Ü. (2026). *Mütareke dönemi romanlarında aile (1918-1922)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Rousseau, J. J. (2017). *Emile ya da eğitim üzerine*. (Çev. Y. Avunç), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sancar, S. (2014). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. (Çev. H. Tufan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uğurlu, Y. S. (2023). *Edebî metinlere edebiyat kuramları ekseninde bir bakış*. Muğla: Günce Yayınları.